

Osmanly – osmanly diline garşydy

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Osmanly – osmanly diline garşydy OSMANLY – OSMANLY DILINE GARŞYDY

Gýote «herekete geçen jahylyyetden has gorkunç zat ýok» diýipdir.

Erdogan we onuň şärikdeşleri ideallaşdyrlan Osmanlynny her demde öwüp arşa çýkarýarlar. Öwübersinler. Bizem öwýaris, näme üçin öwmäliň, osmanlylar biziň ata-babalarymuz.

Emma, öwjek bolsaň, bilmegem gerek. Jahylyyetiň antiwirusy bilimdir.

Erdogançylar osmanly dilini bilenok. Olar hiç hili ylmy tutarygy bolmadyk hyýalbentligiň girdabynda yüzüp ýörler.

Seretseñizläň, osmanly dilini liseýlerde hökmäny okatmaly sapaklaryň biri hökmünde okuw maksatnamasyna girizjek bolýarlar. Hawa, hawa...

Olar pikir edýärler, Türkiye bir günde osmanly dilini taşlap, latyn elipbiýine geçendir öydüp!

Bu jahyllaryň osmanly döwründäki osmanly diliniň üstünde turan goh-galmagallardan, çekişmelerden habary ýok!..

Soltan Abdylhamyt II-niň döwründe üç gezek Magaryf nazirligine (Bilim ministrligine) bellenen we dokuz aýa golaý bu wezipede işlän Münif paşany (1830-1910) hijem bilýändirler öýdemok!..

Münif paşa şol bir wagtyň özünde Osmanly döwletiniň ilkinji bilim edarasy bolan «Osmanly Ylym jemgyýetiniň» ("Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye") esaslandyryjysydy. Arap, pars, nemes, iňlis, fransuz dillerini suwara bilýärdi.

Şamda, Kairde, Berlinde okady. Osmanlynyň «aýdyňlanma merkezi» Baby-alynyn Terjime bölümünde yetişdi.

Wolter ýaly Renessans döwrüniň filosoflaryny osmanly diline terjime etdi.

Ýagny... ol dil meselesini teoriýada we praktikada iň gowy bilyän osmanly intellektualy we döwlet işgäridi.

Osmanly diline ýeňilleşdirilen üýtgeşmeleri girizmek meselesini ilkinji bolup dillenenleriň birem Münif paşady.

Ýogsa-da... osmanly dilini näme üçin bökdençlik hasaplaýardylar? Ine, meseläniň düýp özeni-de şu ýerde...

■ Çekişme çap stanogy bilen başlady

Osmanly diliniň bökdençlik hasaplanmagy XVIII asyryň başında boldy. Çünkü...

Çap stanogy 1727-nji ýıldan başlap gündelik durmuşymza aralaşdy.

Emma kitap çap edýän stanok okyjy-ýazyjy sanynyň artmagyna getirmedи. Munuň sebäbi, osmanly dilini okama-ýazma meselesinde döredýän kynçylyklary hem-de onuň türkäniň ses galybyna sazlaşmaýanlygydy.

Yzyndan... yzagalaklyga çäre hökmünde mekdepler açmaga başlan Osmanly «dil meselesi» bilen ýene bir gezek garşyma-garşy geldi: alty-ýedi ýylyny bu dili öwrenmäge bağş eden çagalar ýeke haty okap bilenokdylar! Meseläniň geň ýeri, mugallymlaryň ýagdaýy-da okuwçylaňkydan gowy däldi!

Osmanly dili elipbiý özleşdirmegi kynlaşdyrýardy. Arap harplary türkçe kelimeleri aňlatmakdan ejiz gelýärdi.

Hareke (belli ýşaratlar) goýulmaýan söz baş-on şekilde okalýardy we şübesiz bularyň berýän manysy diýseň güýclüdi! (Mysal üçin, kaf, waw, re harplary bilen ýazylan söz «kûrk, kürek, gewrek, körük, görk, görün» diýip okap bolýardy.)

Ulanylyp ýorlen harplar bilen ýörite atlary ýazmak iñňän kyndy.

Osmaly diliniň eýeriji sözleri (комплément) barada aýdybam durjak däl...

Ahmet Jewdet Paşa özüniň “Kawaíd-i Osmaniýye” eserinde türk dilinde bar bolup, arap harplarynda görkezip bolmaýan sesleri aňlatmak üçin bir ýol tapmagyň gerekdigini ýazdy.

Mesele döwletiň ylmy edarasy bolan «Enjümeni Danyş»-da (ýagny, häzirki Ylymlar akademiýasynyň mysalyndaky edara -t.b.) ara alnyp maslahatlaşyldy we käbir harplaryň üstünde ýörite belgileri-yşaratlary goýmak makul bilindi, emma bulam kynçylygy aradan aýryp bilmedi.

Şu ýerde bir zady aýratyn belläp geçmek isleýärin: osmanly diki çaphana işlerini-de kynlaşdyrýardy. Latyn harplary 30-40 görnüşli harp galyplary bilen çap edilýän bolsa, osmanly dilinde ýönekeýje bir ýazgy üçin azyndan baş yüz sany harp galyby gerekdi, munuňam üstesine osmanly dilindäki teksti baglaýjylary üçin bolsa munuň üç essesiçe harp galyby gerekdi! Ýagny, kitap çap etmek işi duranja derdeserdi.

Osmanly döwleti osmanly diliniň meselelerini çözmek isleýärdi. Hut şonuň üçinem «täze harplara geçmegin» gerekdigini nygtaýan Münif paşany üç gezek Magaryf nazirligine belledi.

Her gezek wezipä bellänsoň, Soltan Abdylhamyt II jahyllardan gorkyp, ony wezipesinden aýyrdы. Çünkü...

Münif paş metjitlerde berilýän wagyzlarda-da gäwürligi getirmekde aýyplandy!

Ýogsam bolmasa, munuň din bilen baglanşygy ýokdy, mesele tehniki meseledi...

■ Iki yüz ýyllyk mesele

Täze harplara geçmegin gerekdigini ilkinji bolup resmi ýagdaýda 1863-nji ýylda sadryagzam (baş wezir) Fuat paşanyň ýanynda gozgan azerbaýjanly ýazyjy Mürze Fataly Ahundzadady. (Köşkdäkileriň käbiri latyn elipbiýini bilyärdi. Mysal üçin, XVIII asyrda Soltan Selim III-niň döwründe fransuz sungat işgäri Melling Kalfa bilen Hatyja soltanyň arasyndaky hat alyşmalar, latyn elipbiýinde ýazlan türkäniň ilkinji nusgalarynyň biridir.)

Hawa... Osmanly döwleti meseläni we meseläni çözgüdini bilmän duranokdy, emma çekinýärdi: «yslam elipbiýini nädeňde terk edip bolarka!»

Emma... dil meselesi boýunça çekişmeleriň gowry ýatmadı. Mysal üçin...

Namyk Kemal şeýle ýazdy: "Biziň çagalarymyz baş-alty ýaşynda mekdebe berlip, iki-üç ýylدا-da tejwid we hatym çyksa, baş-alty ýyllap ýazyp-bozup ýörenem bolsalar, ellerine bir gazet berseň okap bilenoklar. Iki setirlik bir diktant ýazmak dagy nirede gören zady?" («Hürriyet» gazeti, 05.07.1869 ý.)

Gazetler bir-birine hüjüm edip başlady: "Latyn elipbiýine geçilsin" diýen «Terakki» bilen «Jeride-i Hawadisiň » arasyndaky çekişme birnäçe günlär gitdu.

Osmanly döwründe ilkinji bolup albanlar arap elipbiýini ulanyşdan galdyrdylar. Yzyndan...

1879-njy ýylда Stambulda doganlar Abdül we Şemseddin Samiler latyn we grek elipbiýini garyp, stambul elipbiýini döretti. Bu elipbiýde bir grammaтика kitaby we birnäçe okuw kitaby çap edilse-de, kän bir ugrugyp gitmedi.

Has soň... Magaryf nazirligine degişli Imla komissiýasy, intelligensiýanyň käbir wekilleri tarapyndan döredilen «Yslahy huruf jemgyýeti» we Gazy Ahmet Muhtar paşanyň ýolbaşçylygyndaky «Yslahy huruf enjümeni» osmanly diline sesli harplaryň goşmak, harplary aýry ýazmak ýaly üýtgesmeleri girizdi, emma netije gazanyp bolmady.

Osmanlynnyň iki ýüz ýyllyk osmanly dil meselesini respublikamyz 1928-nji ýylda gutarnykly çözdi, okamasy we ýazmasy aňsat, çalt öwrenip bolýan latyn elipbiýine geçildi.

Bugün Erdogan taryhy yza sarap getirjek bolýar, bolany.

Gýote «jahyllar akyllı adamlaryň müñ ýyl öñ jogaplap giden sowallaryny bererler» diýipdir!

Soner YALÇYN.

«SÖZCÜ» gazeti, 10.12.2014 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW. Publisistika